

Halil Hâlid, asıl adı *The Preaching of Islam* olan bu eseri 1913 yılında yapılan ilâveli ikinci baskısından dipnotlarını azaltarak, milâdî tarihlerin hicrîlerini gösterip âyetlerin meâllerini vererek sade bir dille tercüme etmiştir. Eser Hasan Gündüzler tarafından sadeleştirilerek yeniden yayımlanmıştır (Ankara 1971, 1982).

2. Hergünkü Hayatın İktisadiyatı (Henry Penson'dan, I-II, İstanbul 1926).

3. Mübtediler İçin Tâcirliğin Mebâdisi (M. Clark'tan, İstanbul 1926).

4. Maişetimizi İstihsal Hergünkü İktisadiyatı İbtidâî Bir Medhal (Gerard Fines Blinkton'dan, İstanbul 1341).

Halil Hâlid'in, Londra şehbenderi iken sefir aleyhine neşrettiği risâlenin adı ve muhtevası ile yine Londra'da çıkardığı bildirilen (Hanioglu, s. 101) *Hürriyet* gazetesi hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. *A Catalogue of the Printed Muslim Books in the Cambridge University Library* adını taşıyan çalışması ise yayımlanmamıştır. Müellifin *Sırât-ı Müstakim* (buradaki yazılarının listesi için bk. Ceyhan, s. 114-115; bu fihristte Ç. Ş. Z. imzasıyla gösterilen makaleler de ona ait olmalıdır, s. 378), *Servet-i Fünûn* (Horasânî takma adıyla), *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* ile (makalelerinin listesi için bk. Er, s. 137, 156-157; bu çalışmada ayrıca makalelerin kısa özetleri de yer alır), Abdülaziz Çavuş tarafından Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Berlin'de neşredilmeye başlanan *Die Islamische Welt*'te (buradaki makalelerinin listesi için bk. Çulcu, sy. 2, s. 195, 197, 201, 202), ayrıca devrin yerli ve yabancı gazete ve mecmualarında yayımlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilk dönem Meclis-i Meb'ûsan reisi Ahmed Rızâ Bey'in yakın dostu olan Halil Hâlid Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya, Hindistan'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan devrin birçok aydını ile tanışmış ve yazışmalarında bulunmuştur. Bunlar arasında E. J. W. Gibb, Sir Thomas Arnold, Abdülaziz Çavuş, Ağa Han, Mevlânâ Muhammed Ali, Seyyid Emîr Ali gibi isimler zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Halil Hâlid, *The Diary of a Turk*, London 1903, s. 110-111, 251-252, 256, 259, 260, 261; a.m.f., *Cezayir Hâtrâtından*, Kahire 1906; a.m.f., *Hilâl ve Salib Münâzaası*, Kahire 1325, s. 215-216; a.m.f., *el-Hilâl ve's-Salib* (trc. İbrâhim Remzî), Kahire 1910, Abdülaziz Çavuş'in mukaddimesi, s. 5-16; a.m.f., *Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği*, İstanbul 1341, s. 101-102; a.m.f., *Türk ve Arab* (nşr. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1994, nâşirin ön-

sözü, s. I-VI; a.m.f., "Abdülhak Hâmid Beyin Gayr-i Münteşir Mektupları", *Mihrab*, nr. 7, İstanbul 1340, s. 203-226; nr. 8 (1340), s. 231-237; nr. 11 (1340), s. 331-333; Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1959, s. 220; Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere Türk Gazeteciliği: 1867-1967*, İstanbul 1985, s. 77; M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889-1902*, İstanbul, ts., s. 96, 100, 101; Mehmet İpşirli, "et-Te'karîrû'l-ma'rûza ilâ 'Abdülhamîdî's-şânî havle Hâlici'l-'Arabî ve muntıkati Başrâ fi nihâyeti karnî't-tâsîf 'aşer", *Nedvetü Re'si'l-hayme et-târîhiyye eş-şâniye* (Dubai 19-21 Kasım 1988), s. 1-5; Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı Müstakim ve Sebülürreşad Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991, s. 114-115; Azmi Özcan, *Pan-Islamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere: 1877-1914*, İstanbul 1992, s. 244-245; Hamit Er, *İstanbul Darülfünûnu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul 1993, s. 137, 155-157, ayrıca bk. İndeks; *Abdülhak Hâmid'in Hâtraları* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1994, s. 255-257, 265-269, 292-293; *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* (haz. İnci Enginün), İstanbul 1995, II, s. 596, 631-636, 644-646, 668-669 (asıl-ları *Mihrab*'da yayımlanan mektupların sıra numaraları burada yanlış verilmiştir); "Londra Câmi-i Şerifi", *Teârufi Müslimîn*, I/20, İstanbul 1328, s. 330; "Halil Hâlid Bey ve Meslek-i Tahriiri", *SM*, IV (1326), s. 96, 308-309; S. M. Tevfik, "Halife Mümessilinin İstikbal Merasimi", *SR*, XI/288 (1329), s. 316-317; a.m.f., "Hindistan Müslümanları ve Halil Hâlid Bey", a.e., XII/299 (1330), s. 242-243; "Büyük Bir Ziya: Kıymetli Alimlerimizden Halil Halit Bey Vefat Etti", *Cumhuriyet*, İstanbul 30 Mart 1931, s. 1, 4; "Halil Hâlid Bey Merhumun Cenâzesi Hürmetlerle Defnedildi", a.e., 31 Mart 1931 (bu haberin içinde Abdülhak Hâmid'in Halil Hâlid Bey hakkında bir mektubu da neşredilmiştir); "Kıymetli Bir Profesör Halil Hâlid Bey", a.e., Gece Öldü, Bugün İhtifal ile Gömülecek", *Vakit*, İstanbul 30 Mart 1931, s. 1; "Halil Halit Bey Defnedildi", a.e., 31 Mart 1931; "Büyük Bir İlim Adamımız Kaybettik", *Yeniğün*, İstanbul 31 Mart 1931; Ahmed İhsan, "Rahmetli Halil Halit Bey ve Mister Gibb ile Mister Browne", *SF*, nr. 1807/122, İstanbul 1931, s. 274-275; a.m.f., "Halil Halit Merhum", *Cumhuriyet*, İstanbul 2 Nisan 1931, s. 4 (bu makale, müellifin *Servet-i Fünûn*'daki yazısının biraz genişletilmiş şeklidir); Abdülhak Şinasi (Hisar), "Halil Hâlid", *Hâkimiyet-i Milliye*, İstanbul 10 Eylül 1931; Taha Toros, "Türk Dostu İki İngiliz Oryantalist ve Cambridge Üniversitesi'nde Bir Türk Profesör", *TT*, II/11 (1984), s. 308-311; Orhan Koloğlu, "Halil Hâlid Hakkında", a.e., III/15 (1985), s. 146-147; a.m.f., "Halil Hâlid'in Kitapları", a.e., IV/21 (1985), s. 146-147; N[ecatî] Güneçeli, "Servet-i Fünûn'daki 'Horasânî' Müstear Kimindir?", *Dergâh*, sy. 26, İstanbul 1992, s. 7; S. Tanvir Wastî, "Halil Hâlid: Antiimperialist Muslim Intellectual", *MES*, XXIX/3 (1993), s. 559-579; Murat Çulcu, "İki Ülkenin Unuttuğu Bir Dergi: Die Islamische Welt (İçindekiler)", *Müteferrika*, sy. 2, İstanbul 1994, s. 193-208; F[ethi] T[evetoğlu], "Halil Hâlid Bey", *TA*, XVIII, 382-383; "Halil Hâlid Bey", *TDEA*, IV, 47.

MUSTAFA UZUN

HALİL HAMİD PAŞA

(ö. 1199/1785)

Osmanlı sadrazamı.

Aslen Ispartalı olup 1149'da (1736) doğdu. 1699 Karlofça Antlaşması ile gerileyen, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya karşısında ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve islah zarureti, seleflerinden bazıları gibi yalnızca idrak etmekle kalmayıp bütün hayatı tehlikeleri göze alarak bunu uygulama azim ve cesaretini göstermiş olan nâdir devlet adamlarından biridir.

Küçük yaşta babası Hacı Mustafa Ağa ile birlikte İstanbul'a geldi ve tahsiline burada devam etti. Önceleri Bâbiâli Divan Kalemî'ne alındı, beylikçi yanında kâtip oldu. Daha sonra Eflak Voyvodalığı kapı kethüdâsı olan İstavrikizâde'ye kâtiplik yaptı, onun katli üzerine tekrar Bâbiâli'deki kâtiplik görevine döndü. Devrin nüfuzlu şahsiyetlerinden Darphâne Emîni Râif İsmâil Efendi'nin tavsiyesiyle Âmedî Kalemî'ne alındı; bu arada beylikçiliğe ait hizmetleri gördü, başarısı dolayısıyla hâcegânlığa terfi etti, nihayet bizzat Âmedî oldu. Bâbiâli'deki çeşitli kalemlerde yetişerek yükselen Halil Hamid Efendi devlet teşkilât ve işleyişini çok iyi öğrenmişti. 1779'da büyük tezkireciliğe yükseldiği gibi reisülküttâblığa da en yakın aday oldu. Nihayet reisülküttâblığa ve 1780'de de Sadrazam Silâhdar Karavezir Mehmed Paşa'nın kethüdâlığına getirildi. 1781'de yeni sadrazam Bolulu İzzet Mehmed Paşa tarafından sadâret kethüdâlığından azledildi. Kısa bir müddet için daha aşağıda bir memuriyet olan Tersâne emniğini sürdürdü. Bolulu İzzet Mehmed Paşa'nın azlı sırasında bizzat I. Abdülhamid'in emriyle ikinci de-

Halil Hamid Paşa'nın bir Fransız ressamı tarafından yapılan karakalem resmi (TM, V [1936], s. 214)

fa sadâret kethüdâlığına getirildi (1782). Yeni sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın dört ay kadar süren kısa sadâretinden sonra da sadrazam oldu (31 Aralık 1782).

Halil Hamîd Paşa'nın sadâreti, Kırım meselesi yüzünden Rusya ile tırmanan krizin had safhaya ulaştığı yıllara rastlar. 1783'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakını ilân etmesi, savaş hazırlığı yetersiz, ancak Kırım'ın elden çıkması infialiyile oluşan kamuoyu baskısını bütün ağırlığı ile üzerinde hissetmekte olan devleti çaresiz bir durumda bırakmıştır. Kırım'ın ilhakının sessizce karşılanması, bir beyannâme ile bile olsa protestoda bulunmanın Rusya ile hazırlıksız bir savaşa yol açacağı endişesi ve nihayet Rusya'nın, bu ilhakın resmen kabul edilmesinin belgeleneceği bir senet verilmesi talebiyle ortaya çıkması, Halil Hamîd Paşa sadâretinin en önemli konularından birini teşkil eder.

18 Aralık 1783'te yapılan, bütün devlet büyüleriyle ulemânin katıldığı, ancak kamuoyundan özellikle gizli tutulan bir toplantıda, başta devrin büyük ismi ve perde arkasındaki güçlü şahsiyeti Cezayirli Gazi Hasan Paşa olduğu halde katılanların oy birliğiyle Kırım'ın ilhakını tanıyan bir senet verilmesi kabul edildi. Ayrıca yine Halil Hamîd Paşa'nın görüşü doğrultusunda, henüz hazırlıkların tamam olmadığı gerekçesiyle ve hezimetle bitecek yeni bir mücadelede daha fazla yer kaybedilmesinin önüne geçmek için Rusya ile yeni bir savaş da göze alınmadı.

Rusya ile olan münasebetler, askerî islahatın "motoru" olma özelliğini bu son gelişme karşısında da gösterdi ve bu durum Halil Hamîd Paşa'nın faaliyetleri içinde en önemli ve şahsı için tehlikeler doğuran en hassas konuyu oluşturdu. Yapılması gereken ilk iş Yeniçeri Ocağı'nın islahı idi. Bu ise her şeyden önce mevcudun yoklanması ve fiilen hizmet vermeyenlerin ellerine geçmiş olup ancak onda biri ocak elinde bulunan "esâmî"lerin açığa çıkarılması gibi geniş bir menfaat çevresinin muhalefet ve düşmanlığını üzerine çekecek bir hareketi göğüslemek demekti. Ulûfenin kırılmak suretiyle alınıp satılmasını da yasaklayan Halil Hamîd Paşa, esâmî iradi ile geçenlerin ellerindeki esâmîlerin hükümsüz olduğunu ilân ederek yoklamalar sonucunda açıkta ve gizlenmiş bulunan binlerce mahlûl esâmînin hazineye devredilmesini sağladı.

Askerî teknik sınıfların zamanın savaş usul ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir hale getirilmesi ve sürekli eğitim içinde olmaları için giriştiği icraat, Sürat topçularının yeniden teşkili, Lağımçı ve Humbaracı Ocağı'nın islahı, her türlü askerî mühendislik bilgilerinin verilmekte olduğu, ancak ihmale uğramış olan mühendishânenin yeniden elden geçirilmesi ve genel planda bütün bu işlerde bilgi ve tecrübelerinden istifade etmek amacıyla özellikle çok sayıda Fransız uzmanın hizmete alınması gibi çeşitli boyutlardadır.

Avrupa'da olduğu gibi dakikada sekiz-on atış yapabilecek kadar seri ve isabet kaydedecek kadar da mahir olan Sürat topçuları sınıfı III. Mustafa'nın saltanatının son yılında (1774) teşkil edilmiş, ancak kısa zamanda ihmale uğrayarak kaldırılmıştı. Halil Hamîd Paşa bu sınıfı daha mükemmel bir şekilde yeniden kurdu. Fransızlar'dan teknik yardım ve öğretmen temin etti. Sürat topçularının sayılarını arttırdı ve onlara dair bir nizamnâme hazırlattı. Lağımçı ve Humbaracı Ocağı için de aynı şekilde yoklamalar yaptırıp esâmîlerin hizmet erbabı elinde bulunmasına dikkat edilmesini sağladı ve bunlarla ilgili belirli programlı tâlimler hazırlattı, nizamlarının tam olarak uygulanmasına çalıştı. 1773'te açılmış bulunan Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn'un ihyası Halil Hamîd Paşa'nın özellikle önem verdiği bir konu oldu. De La Fitte, Moniye gibi Fransız mühendisler yanında Gelenbevi İsmâil Efendi gibi Türk hocalar tayin edildi. Bu arada yeni talebe kaydolunarak ordunun her türlü mühendislik hizmetine cevap verebilecek elemanların yetiştirilmesine gayret edildi.

Kırım'ın verilen senede rağmen tekrar bir büyük savaş sebebi olacağı gerçeğini daima göz önünde tutan Halil Hamîd Paşa, Rusya ile girişilecek yakın gelecekteki bir savaşın bütün tedbirlerini kusursuz bir şekilde almakla büyük bir hizmet görmüştür. Kafkas cephesinin ve Balkanlar'daki serhad kalelerinin Rusya'ya karşı takviyesi sürerken Avusturya'nın Rus yandaşı politikasını da göz ardı etmedi; Bosna taraflarındaki kaleleri silâh, cephane ve yiyecek maddeleriyle doldurdu ve tahkim etti. Hatta ölümünden sonra, beklendiği gibi 1787-1788 savaşı çıktığında Sadrazam Koca Yûsuf Paşa bu sefere kendisinin değil Halil Hamîd Paşa'nın

nın çıktığını söylerken yapılan olağan üstü tahkimatı ve hazırlığı ifade etmek istemişti. Gerçekten yığılan mühimmat seferin ilk üç yılındaki ihtiyacı karşılayabilecek durumdaydı.

Halil Hamîd Paşa, Rus tehlikesine karşı dış politikada Fransa'nın dostluğuna büyük önem vermiş ve bu hususta Rus-Fransız çekişmesinden faydalanmak istemiştir. Fransa'nın tesirinde kalmış olmakla beraber bu devletle ortak düşmana karşı askerî ve teknik iş birliğini geliştirmekte başarılı olmuştur. Küçük Kaynarca ile biten büyük savaşın açtığı yaraların, Kırım'ın kaybı ile oluşan büyük göçlerin ve harbin malî yüklerinin genel tabloyu daha da ağırlaştırdığını gören Halil Hamîd Paşa, birtakım köklü tedbirlerle bu gelişmeyi durdurmaya çalıştı. Özellikle Hindistan ve diğer yerlerden gelmekte olan pahalı kumaşların kullanımını yalnız yasaklamalarla önlemeye çalışmadı, bu malların yerli üretimini sağlamak için de birtakım teşebbüslerde bulundu.

1784'te İsveç elçiliğinde tercüman olarak bulunan D'Ohsson'a açıkladığı gibi Halil Hamîd Paşa, devlete bütünüyle yeniden şekil verecek kapsamda köklü bir reform projesine sahipti. D'Ohsson'un naklettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla paşa, ziraî sahada yapılacak geniş islahatla üretimin arttırılmasını planlamakta, idaredeki her türlü kötülüğü ve aksaklığı ortadan kaldırmak için bir dizi tedbire teşebbüs etmeyi tasarlamaktaydı. Ordunun yanında özellikle donanmaya da önem vererek bu iş için İsveç'in yardımını temin etmeye çalışıyordu. Halil Hamîd Paşa'nın, artık bir Rus-Osmanlı denizi haline dönüşmüş bulunan ve Rusya'nın artan gücüyle yalnız askerî değil ticarî açıdan da Rus denizi olma durumunda-ki Karadeniz için düşündükleri ise ayrıca ilgi çekicidir. Halil Hamîd Paşa, özellikle 1783 Rus-Osmanlı Ticaret Antlaşması'ndan sonra bu denizde oluşan Rusya'nın tek taraflı üstünlüğüne bir son vermek amacıyla Karadeniz'i bütün devletlerin ticarî gemilerinin faaliyetine açmayı tasarlamaktaydı.

İki yıl dört ay kadar devam eden sadrazamlığını çok başarılı bir şekilde sürdüren ve bizzat I. Abdülhamid'in, hizmetlerinden duyduğu memnuniyeti çeşitli vesilelerle gözler önüne serdiği Halil Hamîd Paşa, 20 Cemâziyelevvel 1199 (31 Mart 1785) tarihinde sabaha karşı âniden

azledilerek Gelibolu'ya sürgüne gönderildi ve bütün mal varlığına el konuldu. Halil Hamîd Paşa hemen idam edilmedi; burada ikamete mecbur tutulduktan bir müddet sonra kendisine Mekke-i Mükerreme şeyhülharemlîği ve Cidde sancağı ilâvesiyle Habeş eyaleti verildi. 1785 Nisanını hazırlıklarını sürdürmekte olduğu Bozcaada'da geçiren ve aynı amaçla yol tedariki görmek üzere İstanköy adasına geçip orada beklemesi emredilen Halil Hamîd Paşa burada yeni tayin edildiği valilikten azledildi. İdamı için ferman çıktığından, bu işle görevlendirilen ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın adamlarından olan Karakethüdâzâde Ali tarafından öldürülerek (27 Nisan 1785) kesik başı İstanbul'a gönderildi ve Ortakapı'da teşhir edildi (Mayıs 1785). Vücutu Bozcaada'da defnedilip kesik başı daha sonra Karacaahmet Mezarlığı'ndaki aile kabristanına gömülmüştür.

Halil Hamîd Paşa'nın bu âni azli ve padişahın şahsına karşı gösterdiği infial, görevden alınıp sürgüne gönderilmesinin ve ardından da idamının fevkalâde bir sebebe dayandığı ihtimaline kuvvet kazandırmıştır. Bu durum, Halil Hamîd Paşa'nın yaşlı padişahı tahttan indirerek onun yerine genç şehzade Selim'i geçirmeyi planladığı ve bu tertibinin ortaya çıktığı şeklinde yorumlanmıştır. Böyle bir hareketin içinde oldukları belirlenen Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Atâullah Efendi, önceki Yeniçeri Ağası Yahyâ Ağa ve Vezir Râif İsmâil Paşa'nın da görevlerinden uzaklaştırılıp bir süre sonra katledilmiş olmaları bu ihtimali güçlendirmektedir. Ancak Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına sessiz kalmasına karşı kamuoyunda duyulan derin infial yanında girişmiş olduğu reformların, özellikle askerî kadroların yoklanmasından ötürü menfaatleri zedelenen kesimlerin düşmanlığını üzerine çekmesi ve perde arkasında kendisinden önceki ve sonraki bütün sadrazamlara tahakküm ederek onların icraatlarında etkili olan, I. Abdülhamid'in mutemedi ve Atabek-i Saltanatı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın muhalefetine yol açması, padişahı tahttan indirme isnadıyla gelişen azli ve katlinin başlıca sebebi olsa gerektir.

Hakkında bilgi veren bütün kaynaklar ondan devlet işlerine vâkıf, değerli, tecrübeli, meselelere cesaretle el atan bir islahatçı olarak söz etmektedir. Halil Hamîd Paşa zamanına göre açık düşünceli

Halil Hamîd Paşa'nın Karacaahmet'te bulunan mezar taşı - İstanbul

bir devlet adamıydı. Fransız ressamlarına resmini yaptırmış ve İstavrikizâde'nin kâtipliğinde bulunduğu zamana işaret eden, idamının ardından aleyhtarlarından bir şairin söylediği, "Kâtib-i İstavrâki farmason-ı bed-neseb" mısraı ile ima etmek istediği üzere muhtemelen masonluğa intisap etmiştir.

Pek çok insanın elinden tutan Halil Hamîd Paşa, Yûsuf Ziyâ Paşa, Ahmed Resmî Efendi, şairlerden Sâmî ve Sünbülzâde Vehbî efendiler, Vak'anüvis Sâdullah Enverî Efendi gibi kişileri de himaye etmiştir. Ayrıca birçok hayratı da vardır. Doğduğu yer olan Isparta'da Hacı Abdi Efendi Camii'ni genişletmiş, burada suyunu getirterek yaptırdığı bir şadırvandan başka bir de müstakil kütüphane inşa ettirmiş ve 449 cilt kitap vakfetmiştir. Burdur'da Çeşmecizâde Medresesi'nde de bir kitaplık kurdurmuş ve buraya da kitaplar vakfetmiştir (1783). İstanbul'da Kasımpaşa'da Sahaf Muhyiddin Camii avlusunda annesi Zeyneb Hanım'ın adına bir çeşme yaptırmış, Bâbüâli önündeki o zamanlar dar olan yolları genişletmiş ve kapının köşesine bir çeşme inşa ettirmiştir. Davutpaşa İskelesi yanında Sa'diyye tarikatından kadem-i şerif şeyhine bir tekke yaptırmış ve şehrin bazı semtlerindeki kaldırımları tamir ettirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hadikatü'l-vüzerâ, III. Kısım, s. 34-36; *Seftinetü'r-rüesâ*, s. 118-120; Vâsıf, *Târih* (İlgürel), s. 225-226, 231, 236, 243; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, IV, 5-6; Cevdet, *Târih*, II, 355; III, 129-133; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 487; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 432-436; a.m.f., "Halil Hamîd Paşa", *TM*, V (1936), s. 213-269; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 109-110.

KEMAL BEYDİLLİ

HALİL HAMİD PAŞA KÜTÜPHANESİ

Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın
(ö. 1199/1785)

Isparta ve Burdur'da kurduğu
kütüphane.

1197 (1783) yılının sonlarında düzenlenen vakfiyesinden anlaşıldığına göre Isparta'daki kütüphane, Halil Hamîd Paşa'nın Hacı Abdi Efendi Camii içinde yaptırdığı kâgir binada bulunmaktaydı. İki hâfız-ı kütüb, bir bevâb ve bir ferrâşın görevlendirildiği kütüphaneye başlangıçta 449 cilt kitap konulmuştur. Vakfiyede ayrıca hâfız-ı kütüblerin kütüphane kurucusunun tahsis ettiği evlerde oturacakları ve şehir müftüsünün her hafta kütüphaneye gelip kitapları sayacağı belirtilmiştir. Halil Hamîd Paşa Kütüphanesi koleksiyonu, daha sonraki yıllarda yapılan bağışlarla ve Eğridir ilçesindeki Yılanlıoğulları'ndan Şeyh Ali Ağa'nın kütüphanesinden nakledilen eserlerle oldukça zenginleşmiştir. Bugün kitaplar, 1969 yılında yaptırılan yeni kütüphane binasında muhafaza edilmektedir.

Halil Hamîd Paşa'nın Burdur'da kurduğu kütüphane hakkında ise fazla bilgi yoktur. M. Zeki Oral'ın tesbit ettiği bir kitabın baş tarafındaki vakıf kaydına göre Halil Hamîd Paşa Burdur'da yaptırdığı kütüphanesine de bazı kitaplar vakfetmiştir. Vakıf kaydı 1197 (1783) yılına ait olduğuna göre bu kütüphane Isparta'daki kütüphane ile hemen hemen aynı tarihte kurulmuştur. Bir arşiv kaydında Halil Hamîd Paşa'nın Burdur'da Çeşmecizâde Medresesi'ne koyduğu kitaplardan bahsedilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Halil Hamîd Paşa Burdur'da müstakil bir kütüphane kurmamış, medrese içinde bir kütüphane tesis etmiştir. Yine M. Zeki Oral'ın tesbit ettiğine göre bu kütüphanede 117 cilt kitap bulunduğu rivayet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Halil Hamîd Paşa'nın Isparta'da kurduğu kütüphanenin vakfiyesi, VGMA nr. 628, s. 547-556; BA, Cevdet-Maarif, nr. 1471; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 109-110, 175, 176, 179, 204; Nimet Bayraktar - Mihin Lugal, *Bibliography on Manuscript Libraries in Turkey and The Publications on the Manuscripts Located in these Libraries*, İstanbul 1995, s. 21; M. Zeki Oral, "Mevcut Vesikalara Göre Burdur Kütüphaneleri ve Kitap Vakfiyeleri Vesikaları", *TTK Belleten*, XXIV/94 (1960), s. 235-236; A. Türabi Tütüncü, "Halil Hamîd Paşa Vakfiyesi ve Isparta Kütüphanesi", *TKDB*, XX/2 (1971), s. 86-92.

İSMAİL E. ERÜNSAL